
KÖNYVEKRŐL

SZABÓ MÁTÉ

Civil társadalom, civil kezdeményezések, nonprofit szektor

Ferenc Mislivetz: *Illusions and Realities. The Methamorphosis of Civil Society in a New European Space.*

Szombathely: Savaria University Press, 1999.

Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése.*

Nonprofit Kutatások sorozat, 7. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport, 1998.

A civil társadalom fogalma a rendszerváltás után tíz évvel még mindig egyszerre van jelen a politikai közbeszédben, valamint a társadalmi gyakorlatban és a társadalomtudományi vitákban, azonban más és más helyi értékkel bír a különféle területeken. Jóllehet a civil társadalom nem veszítette el teljesen „illúzióit” (a participatorikus demokrácia rendszerében őt „megillető” hely megtalálását és a korábbi, állami beavatkozótatista hagyományok leépítését), de mind önképében, mind a róla alkotott képekben egyre nagyobb szerepet töltenek be a „realitások”: a források hiánya, az államtól való újfajta függőségek kiépülése és a „jövőbe nyúló múlt” hol ilyen, hol olyan, de megszűntethetetlennek tűnő hatásai. A Nyíregyházán 1999 májusában megrendezett országos politológus-vándorgyűlésen, amely a tízéves magyar demokrácia tapasztalataival foglalkozott, főleg a schumpeteri, elitista demokrácia túlsúlyos kiépüléséről és a participatorikus demokrácia gyengeségéről volt szó a vitákban, amelyekben alig-alig került elő a civil társadalom.

A civil társadalom és a vele összefüggő kérdések interdiszciplináris jellegűek. Mindkét ismertető kötet sokféle, és elsősorban nem politológiai, hanem szociológiai, közgazdaságtani, társadalomtörténeti és jogtu-

dományi megközelítést és módszereket alkalmazó-ötvöző magyarázatki-sérlet a civil társadalom magyarországi és posztkommunista állapotáról. Mindkét szerző a hazai és a nemzetközi társadalomtudományi és értelmiségi-politikai viták sokaságára tekint ki, és az ezekben felbukkant többféle, eltérő és ellentétes álláspontokra, scenáriókra, távlatokra építve szemléli e témakör sokszínű problematikáját. A civil társadalom a vita és a kritika tárgya, motívuma kiinduló- és végpont rengeteg társadalomtudós és politikus számára. A magyar, vagy eredetileg néha magyarul is beszélő nemzetközi társadalomtudomány sok jeles képviselője „tette le a garast” a civil társadalom témakörében, részben magyar tapasztalatra, kutatásra, élményekre alapozva. A teljesség igénye nélkül hadd említsük a ma már többnyire magyar kiadásban is olvasható, és a nemzetközi szakirodalomban is gyakran hivatkozott munkák szerzőinek egy részét: Arató András, Molnár Miklós, Molnár Tamás, Mary Kaldor, Adam Seligman¹ és mások járultak hozzá tapasztalataikkal a hazai és a nemzetközi vitákhoz. Nos, Mislivetz Ferencnek és Kuti Évának ilyen jeles szöveggörnyezetben kellett megpróbálnia újat mondani és mutatni a magyar és általában a posztkommunista civil társadalmakról.

A két szerző eltérő elméleti-módszertani alapállással rendelkezik. Mislivetz az általános társadalomelmélet és -történet szintjén keresi a fogódzókat a civil társadalom kutatásához. Kuti Éva a szociológiai-közgazdasági-társadalomtörténeti jellegű nonprofit alkalmazott kutatás síkján tevékenykedik: a nonprofit szektor középszintű elméleteit veti össze empirikus kutatási eredményeivel, amelyekhez bőszeges összehasonlító anyaggal rendelkezik a különböző nemzetközi összehasonlító kutatási projektekből. Mindkét szerző történeti-összehasonlító jellegű megközelítést alkalmaz, de míg Mislivetz revírje a társadalomelméleti-történeti esszé, addig Kutinál „mainstream”, középszintű, empirikus alapú alkalmazott kutatások eredményeinek bemutatásával találkozunk. Mindketten rendelkeznek tehát olyan előnyökkel, amelyek nem erősségei a páros másik tagjának, és vannak közös erényeik is. Mislivetz írásait olvasva felmerülhet bennünk a szolid és unalmas empíria iránti igény, míg Kutinál a feltárt összefüggések nagyobb ívű elméleti keretekbe rendezésére vágyakozhatunk. Azonban Kuti egyáltalán nem elmélet-ellenes, szörszálhasogató statisztikus, sőt: igen érdekes és kreatív modelleket, scenáriókat alkot, eredményeit elméleti összefüggésekben értelmezi (ez ebben a szakmában elég ritka); Mislivetz sem csak egy nyüzsgönc felhőkakukvári polgár, hanem nagyon is földönjáró szociológus, akinek határozott elképzelései vannak a történelemről (ebben a szakmában ez eléggé ritka). Ritka példányai ök szűkebb, vagy ha tetszik, tágabb szakmáinknak, és „ritkaságuk” oka valószínűleg közös, nem titkolt vonzalmuk a civil társadalom iránt.

Hogyan változott Mislivetz civil társadalomértelmezése, felfogása, mely elemei bizonyultak illúzióknak, és melyek bizonyultak kemény realitásoknak a rendszerváltás óta eltelt évtizedben? A nagyjából, ám nem teljesen kronológikus rendbe szerkesztett esszékötet olvasása után a következő fejlődési vonal rekonstruálható írásaiban. Első megközelítésben számára „a civil társadalom olyan közösség, amely képes racionálisan ki-

fejezni és megvédelmezni saját érdekeit, és képes saját magát önállóan megszervezni függetlenül az állami hierarchiától" (58.). A definíció egy-
ségbe foglalja a klasszikus civiltársadalom-elméletek főbb motívumait:

- John Locke felfogását az államtól független társadalmi szféráról,
- Montesquieu pluralista egyensúlyi felfogását a társadalom és az állam viszonyáról,
- Tocqueville diagnózisát az önmagát egyesületekben, állampolgári kezdeményezésekben megszervező érdekvédő és érvényesítő szféráról, és
- Jürgen Habermas felfogását a racionális-emancipatív diskurzus vilá-
gáról.

Miszlivetz mindezen elméleti hagyományok alapján helyesen diagnosztizálja, egyetértve a kommunista rendszerekről szóló civil társadalomelemzések nagy többségével, hogy a civil társadalomnak fontos demokratizáló funkciója van a kommunista rendszerekben összefonódott monopolisztikus hatalmi centrummal, a pártállami komplexummal szemben. „Az állam, összefonódva a párt diktatúrájával, persze erősebb volt, mint az atomizált civil társadalom” – írja a szerző a kommunista rendszerről (57.). Az atomizáció meghaladása az új politikai közösségek megszerveződéseinek hullámaival ment végbe, amelyek közül Miszlivetz többet is elemez a Dialógustól a Fideszig terjedő tábor szereplői közül.

A rendszerváltás főszereplői a társadalmi mozgalmak, a civil kezdeményezések, amelyeknek egyik sajátossága, hogy „túlnyúlnak” az állami „kalickákon”: a civil társadalmak polipkarjai összefonódnak az államhatárok felett és mellett kialakuló nemzetközi hálózatokban, regionális és globális szinten. A globális civil társadalom a civiltársadalom-elméletek újabb, sokat ígérő terrénuma, amelynek megközelítéséhez Miszlivetz több szerző, így például Mary Kaldor és Philippe C. Schmitter² úttörő elméleti kezdeményezéseit használhatja fel. Az államok felett megszervezett civil társadalmi network új minőséget jelent a klasszikus, az állam-társadalom reflexiós viszonyában gondolkodó megközelítésekkel szemben, és Miszlivetz írásaiban már korán felhasználja eme új terület nyújtotta elméleti és gyakorlati megközelítés potenciálját. Az állam-nemzet-kultúra európai fejlődésben egymásra vonatkoztatott kategóriarendszerével szemben a globális civil társadalmi hálózatokat alkotó társadalmi mozgalmak, kiszabadulva az „állam börtönéből” (Charles Tilly), az integrációs folyamatok, így az európai integráció fontos aktoráivá nőhetik ki magukat – láttatják Miszlivetz írásai.

Miszlivetz munkáiban azonban megfogalmazódik a kétely is a civil társadalom önszerveződési potenciáljaival, illetve az új Kelet-Európában a megerősödő állami intézményekkel, pártrendszerekkel és bürokráciáival szembeni erejével kapcsolatban. „Ha az új kelet-európai mozgalmak, amelyek magukat a civil társadalom manifesztációinak és kiépítőinek tekintik, nem tudják kialakítani a kölcsönös függőségek hálózatait, és kifejleszteni, valamint elterjeszteni e hálózat értékrendjét, akkor maguk is a decivilizálódási folyamat részeseivé válhatnak.” (67.) A szerző a Norbert Elias-féle értelemben³ beszél a civilizáció folyamatának megfordításáról, arról, hogy a civil társadalmon belül kialakuló erőszakos konfliktus-

tusok veszélyeztethetik magát a civil társadalmat, miként a 19. században John Stuart Mill és Tocqueville, a modern demokrácia elméletének két klasszikusa erről, a demokráciák öndestruktív potenciáljairól elmélkedett. Míszlivetz kételyei, ahogyan azt az elmúlt évtized főként balkáni tapasztalatai, vagy a volt Szovjetunió felbomlási örvényei, de a Nyugat-Európában a menekültek új hullámára adott erőszakos, idegenellenes mozgalmak fellendülése is megmutatták, sajnos megalapozottak voltak. A civil társadalomnak tulajdonított demokratizáló potenciál a volt kommunista országokban korlátozottan bizonyult a rá nehezedő strukturális kényszerek és konfliktusok árnyékában. Hasonlóképpen diagnosztizálja ezt a kötet bevezetőjében Hankiss Elemér: a civil társadalom korlátai részben a kelet-európai civil társadalmakon belül voltak; bizonyos kudarcokért nem lehet csupán a külső segítség elmaradását vagy az állami túlhatalom hagyományait hibáztatni." Maguk a népek is felelősek országuk civil társadalmának relatív alulfejlettségéért" – így Hankiss (Introduction, XV.). A civil társadalom sötét árnyai az erős, intenzív vallási-etnikai alapú konfliktusok, amelyeket a játszma résztvevői zérus összegű játszmáknak tekintenek, és a konfliktusokban hajlamosak a nem állami erőszak alkalmazására pozícióik védelme vagy elvárásaik érvényesítése érdekében. „A demokratikus civil társadalmak ... nem születtek meg még a demokratikus választásokkal” – írja Míszlivetz (71.) –: a civil társadalomnak magának is civilizálódásra és demokratizálódásra az új politikai kultúra kialakítására van szüksége, amely Ralf Dahrendorf előrejelzése szerint⁴ még hosszabb időt igényel.

Míszlivetz írásaiban az európai integráció előrehaladásának, az EU keleti bővítésének folyamatát, a kelet-európai partnertársadalmak „europaizálódását” tekinti olyan társadalmi-politikai kihívásnak, mint Tocqueville a 19. században a demokratizálódás folyamatát, a társadalmi feltartóztathatatlanság egyenlősődését, melynek következményei egyaránt lehetnek pozitívak és negatívak. Ennek során a demokrácia és az europaizálódás különböző típusai alakulhatnak ki, amelyek sokfokozatú skálákon különböző módon és helyi értékekkel jellemezhetők. Tocqueville úgy látta, hogy a demokrácia önmagát is felszámolhatja saját egyenlősítő dinamikája miatt; Míszlivetz szerint az europaizálódás folyamata összeurópai értékvesztéshez vezethet. A fejlődés „öndestruktív” hatásai jelentkezhetnek az erőszak kultúrájában, a kibékíthetetlen, identitásalapú konfliktusokban, a nemi dominancia viszonyrendszerének megkérdőjelezettségében, az ökológiai problémák szőnyeg alá söprésében – hogy csak néhányat említsünk e problémakomplexum elemei közül. Míszlivetz kritikus, pesszimista hangvételű írásait olvasgatva feltehetünk egy régi-új kérdést: vajon a rendszerváltás óta eltelt tíz év során ment-e előre Kelet-Európa a modernizáció útján demokratikus, szociális és ökológiai szempontból. A válasz minden bizonnyal olyan kijózanító lenne, ami megkérdőjelezné az 1989 előtti, civil társadalommal kapcsolatos utópiák jó részét.

Míszlivetznek az europaizálódással foglalkozó tanulmányai a nemzetállam–civil mozgalmak–Európa triászának keretei között járják körbe a civil társadalom fejlődésének új problémáit. Sok kérdésre csak a

kínzó kíváncsiság további fenntartása a válasz, hiszen „ígéretes és illúziók” (112.) nélküli társadalomtudománynak nem lehet lezárt képe a lezártan folyamatokról, ezzel csak a cselekvést vezérlő ideológiák és utópiák rendelkezhetnek. A kötetben jól elkülöníthetők a korábbi ideologikus-utópikus energiák birtokában reményektől feszülő, és a kialakult realitások alapján a civil társadalmi utópiákkal leszámoló, az illúziók elvesztéséről tanúskodó írások. Azonban a szerző úgy látja, hogy nem csukódtak még be a „lehetőségek ablakai”, és az európai integrációs folyamat új meg új utópikus energiákat szabadíthat fel a civil társadalmakban. Viszsa az utópiákhoz? „Célunk az N-edik variáns lehet” – a kelet-európai civil társadalmakat az europaizálódás Mislivetz szerint e reménnyel kecsegteti (157.): Az illúziók mellett azonban ismét feltűnnek a realitások is. „Ezt az utat még senki sem járta be és a feladat nagyon nehéz” – írja a szerző az átmeneti civil társadalmak állapotáról. Ugy véli, hogy a civil társadalmaknak intézményesíteniük kell új viszonyrendszereiket a pártokhoz, az államhoz, a gazdasághoz, a joghoz és a bürokráciákhoz. Erről szól az az írás, amely az alternatív mozgalmaktól az NGO-khoz vezető átalakulást elemzi (159–183.), és a civil társadalmat az intézményesedett demokráciák egyik alappilléreinek tekinti. A civil társadalom itt már új értelmet nyer a szerző számára: „úgy kell tekintenünk, mint egy potenciált, ad hoc ‚melting pot’-ot, amely különböző érdekek és aktorok összeütközésének terepe, a közéleti személyiségektől a nemzetközi NGO-kig. Ez a közéleti aréna sosem homogénizált, hanem magát inkább a régi és az újonnan születő aktorok közötti folytonos újrendeződésben és a viszonyok újból és újból való kialakulásának folyamatában alkotja újra meg újra.” (169–170.) Mislivetz úgy véli, hogy a régi típusú civiltársadalom-elméletek, és az új típusú alkalmazott NGO-kutatások határterületein a hatáskörök és illetékességek megállapítására volna szükség. A globalizáció és az europaizálódás folyamata szerinte a civil társadalom fogalmának, terepének újraértelmezését hozza magával, kiszabadulását az államok börtönéből és behatolását az újonnan kialakuló globális társadalmi alrendszerekbe. A nemzetállamot a társadalmak egyetlen és végső közösségformájaként felfogó nacionalista ideológiák Mislivetz szerint ezért a civiltársadalom-elméletek ellenlábasai (186–189.).

Az új világrendet liberális alapelvek homogenitására felépíteni kívánó javaslatokkal vitázva a szerző az interdependenciák sokféleségére és sokszínűségére hívja fel figyelmünket. Miért a civil társadalom melletti elkötelezettség? – teszi fel a szerző a kérdést az egyik tanulmánya címében (219.). Válasza az, hogy mind a neoliberális, mind pedig a neomarxista paradigmák válságban vannak, és ezekkel szemben a civiltársadalom-elméletek diszkurzív-deliberatív demokráciamodeljükkel és a társadalmi önszerveződés jelentőségének felmutatásával (223–225.) az aktív és kreatív transznacionális civiltársadalom-felfogással versenyképesek az integráció kihívásával kialakult szituációban (227–230.). Mislivetz a civil társadalom reneszánszának lehetőségéről elmélkedik, ami, szerinte az európai állampolgárság intézményesíthet, illetve kellene hogy intézményesítsen (230.).

„A civil társadalom akceptálható politikai program” – írja Mislivetz (241.). Szerinte az európai civil társadalomról elmélkedni nem utópizmus, hiszen ez a koncepció nem az összes probléma azonnali és végleges megoldásának ígéretével lép fel, hanem éppen csak olyan kreatív káosz megteremtését irányozza elő, amely a problémák megoldására nem a legjobb és végleges, hanem a jelenleginél valamivel jobb állapotot eredményezhetne.

Szerzőnk felfogása és vele a civil társadalmak kortárs elméletei a következő főbb pontokban változtak meg az 1989–1999 közötti időszakban.

1. A civil társadalom 1989-ben ellenkoncepció, amely szemben áll a kommunista rendszerrel; ma az öntörvényű, intézményesített társadalmi szférát jelentő pozitív koncepció.

2. Az átmenetek időszakában a civil társadalom fő aktorai az alternatív társadalmi mozgalmak, ma az NGO-k, a különféle civil kezdeményezések változó sokasága, amely részben intézményes szerepeket ölel fel.

3. Az átmenetek előtt és alatt a civil társadalom ellenséges viszonyban van a politikával; a konszolidálódó demokráciákban az intézményesített interdependenciák sokágú viszonyrendszerében áll vele.

4. 1989-ben és azt megelőzően a nemzetállam és az ellenzéki mozgalmak állnak az elmélet homlokterében, ma a nemzetállam feletti transznacionális szféra, amelyben regionálisan az EU-integráció folyamata jelöli ki a szerepeket.

Hankiss Elemér az esszégyűjtemény bevezetőjében a szerzőt olyan utashoz hasonlítja, aki szeretné racionalizálni a vonat menetrendjét, aki szeretne beleszólni, részt venni a menetrend, a program alakításában, ha a szerelvény sokáig és feleslegesen vesztegel az úti cél előtt (Introduction, XVIII.). A hasonlat találó, hiszen Mislivetz, úgy tűnik, elméletileg és gyakorlatilag is a folytonos utazás állapotában él valamely fontos célok és ügyek érdekében, azokat közelítve. A civilek társadalmának utópiája és realitása megfelelő szerelvény az ilyen, a menetrendek önálló alakításában érdekelt utazók számára, hiszen ez a „trip” sohasem fog véget érni, hogyha az „utópikus menetrendek” szabályai szerint a megérkezés csak a papíron képzelhető el, és a szerző a vonaton ülve is folyton változtathat a menetrenden.

Kuti Éva a Nonprofit Kutatócsoport munkatársaként sok kötet szerkesztője és társszerzője,⁵ a magyar civil szféra nemzetközileg elismert kutatója. Új könyvében az e szférára vonatkozó történeti, jogi, közgazdasági és politológiai ismereteknek szintézisét kívánja nyújtani. A nonprofit szektor elnevezése problémájának ismertetésekor érzékelteti a különböző megismerési érdekek által kijelölt horizontok és jelentéstartalmak sokféleségeit (13–18.):

„Aki az állampolgári kezdeményezések fontosságát kívánta hangsúlyozni, az civil társadalomról, öntevékeny szervezetekről vagy társadalmi önszerveződésekről beszélt; aki az államtól való elhatárolódást érezte kritikusnak, az szívesebben emlegetett nem kormányzati szervezeteket; aki a nonprofit intézményegyüttes önálló szektorként való megjelenését találta fontosnak, az a harmadik szektor elnevezést szerette volna meghonosítani... Sajnos nem akadt közöttünk Kazinczy-kaliberű nyelv-

újító, aki olyan nevet tudott volna találni a szektor számára, amely a nonprofit jelenség teljességét megragadja és kifejezésre juttatja.” (15.) Ez a gondolat, amely magyarázza a kötet talányos címét, nem tisztázza, hogy mi mindent is akarunk egy nem létező, illetve általánosan el nem fogadott közös név alá vonni, hiszen: „Az állami alapítású és finanszírozású szervezetek kormánytól való függetlenségéről éles viták folynak. Sokan érvelnek amellett is, hogy az informális, hivatalosan be nem jegyzett civil szerveződések a szektor részének kellene tekinteni.” (16.) Miszlivetz kötetének egyik tanulmánya szintén eljátszik az NGO-fogalom sokértelműségén alapuló angol nyelvújítási kísérletekkel (159–183.), és bizony az ott megismert kritikai-ironikus sokféleség aligha tűri el a jó szándékú „mainstrem operacionalizálást”, amelyre Kuti törekszik.

A fogalom és a szó homályban maradhat – a „dolog”, a jótékonyág, az önszervezés, az egyesületek történetileg rekonstruálható fejlődését azonban megismerjük a második fejezetben (18–62.). A jól sikerült szintézis sok, már elvégzett alapkutatás eredményét foglalja össze közérthető formában. Kuti azonban nem csupán didaktikus bevezetést ad a civil szféra magyarországi történetébe – Géza fejedelemtől Orbán Viktorig –, hanem általánosabb megállapításokat is tesz. A történet első felében helyesen összegzi, hogy „a katolikus egyház volt a főszereplő” (53.), azonban adós marad az egyház–civil társadalom–állam szentháromsága történetileg változó viszonyrendszerének konceptualizálásával, pedig az Molnár Tamás magyarul is megjelent, A liberális hegemonia című kötetében kifejtett civil társadalom elmélete-története alapján⁶ vagy azzal vitatkozva egyszerű feladat lenne. Kuti saját diagnózisa a magyar fejlődésről azonban érdekes, sőt szerintem provokatív, vitára serkentő eredményekre vezet. A „magyar egyházakat még a hatalom (kommunista – Sz. M.) nyilvánvaló vallásellenessége és kifejezetten represszív politikája sem bírta rá, hogy vállalják az ellenzéki szerepet. Híveik nem... kapták meg azt a lelki és erkölcsi támogatást, amelyre lengyel sorstársaik az ottani katolikus egyháztól számíthattak. Ebből... az is következett, hogy még nagyobb szükség volt az elemi értékek és az önazonosság megőrzését szolgáló, a társadalom érdekeit, törekvéseit megfogalmazó és azok képviselőivel is megpróbálkozó világi civil szervezetekre. Némiképp hasonló az, amit az állam és a társadalom viszonyáról mondhatunk. Az országunk rendkívül kevés... olyan kormánya volt, amely a lakosság teljes bizalmát élvezte volna. Állam és társadalom konfliktusai mélységüket és gyakoriságukat tekintve a különböző periódusokban erősen különböztek egymástól, nem sokat változott viszont az, hogy a független állampolgári szerveződések iránt mindig megvolt az igény, ha mozgásterük az idők során sokat változott is.” (55.) Kuti diagnózisa a magyar fejlődésről tehát nagyon hasonlít Molnár Tamás katolikus társadalomfilozófus fent említett szentháromságtanára: a civil társadalom, az állam és az egyház(ak) hatalommegosztását zérus összegű játéknak tekintve Molnár a civil társadalom modern túlhatalmáról beszél a szekularizáció következtében megrendülő egyházzal és a liberális demokráciában korlátozott államhatalommal szemben. Csakhogy Kuti eltérő premisszákból jut

hasonló következtetésre, mivel nála az önmagában (?) gyenge vagy az állam által meggyengített egyházzal, valamint a társadalom bizalmát nélkülöző (és ezért gyenge, ám) hatalmas állammal szemben értékelődnek fel a civil társadalom szekularizált, nem hierarchizált közösségformái. Érdekes lenne a vita erről Molnár és Kuti között – reméljük, egyszer gazdagítják vele a magyar és az egyetemes civil társadalom elméletét –, és nem ártana, ha Kuti és Mészlivetz is kicserélnék egyszer eszméiket az NGO fogalom értelméről.

A fontos civil szervezetek sokat szenvednek a kommunista rendszerben és a prekommunista autoriter rendszerekben az államtól – ebben Mészlivetz, Kuti, Molnár Miklós és Arató András is egyetértenek.

Kuti Éva könyvének harmadik fejezetében az eltelt tíz év vitáit a nonprofit szektor aktuális gazdasági és jogi szabályozási kérdéseiről eleveníti fel, illetve a nonprofit törvénynek a problémáit, érzékeltetve az alternatív megoldások, a különféle koncepciók tudományos és politikai ütközéseit. E rész jól szerkesztett, áttekinthető táblázataiból a területet jól ismerő és az azzal csak most ismerkedő egyaránt profitálhat, megismerheti a magyar nonprofit szféra szabályozását. Kuti megvonja az empirikus közgazdasági és szociológiai felmérések alapján az új szabályozás mérlegét: „befejezetlen történetnek” (84.) nevezi a jelen állapotot, amely szerinte további változások terhét hordozza. A szerző ezen kívül a megoldásra váró szabályozási kérdések sokaságát tekinti át (88–98.).

A politológus számára Kuti munkája nagyon jó áttekintés – egy adott politikaterületnek, a „policy”-nak – történeti, jogpolitikai, gazdaságpolitikai szempontból, a negyedik fejezet pedig közvetlenül a kormányzati szféra és a nonprofit szektor viszonyáról szól. Kuti könyvét a Fidesz-kormány első évében adta nyomdába, így e kormányzat nonprofit szférát, illetve szabályozását érintő gyakorlati politikai változtatásait még nem ismerhette, ezek mérlegét e kötetben még nem lehetett megvonni. Könyvének végén Kuti különböző szcenáriókat, prognózisokat, ideáltípusokat vet össze a nonprofit szféra magyarországi fejlődésének trendjeiről: a kormányzati dominancia, az államcentrikus, illetve a kormányzat és a szektor partneri modelljét (197–205.). Valószínűsíthető, mivel ezek ideáltípusos modellek, ezek valamilyen keverékét, „policy mix”-ét lehet majd pár év múlva diagnosztizálni a Fidesz-kormányzat tényleges, gyakorlati lépéseinek összefüggő, tapasztalati alapú áttekintésében. „Kormányzati politika, vagy kormányzati politikák?” – veti fel a policy-elemzők számára kedvesen csengő, általános érvényű kérdést Kuti (108.), és a kormányzati bürokráciák, reszortok, valamint nyilvánvaló pártdominanciák szerinti különbségek meglétére utal az adott politikaterülettel kapcsolatosan: aligha várható ugyanis, hogy a belügyi igazgatás és a kulturális igazgatás területén egységes politika érvényesüljön a civil szervezetekkel kapcsolatosan, akár egy párti vagy egy párt által dominált kormány politikájában. Kuti érdekesen mutatja be a szaktárca és a pénzügyi igazgatás között más politikaterületeken is feszülő érdek- és szemléletkülönbségek gyökereit és következményeit a szektor működése szempontjából (108–115.). A nonprofit szektor politikai környezete tovább tagolható a központi állami szervek, az önkormányzatok

és a nemzetközi politikai színtér szerint, és ha mindezeket még tárcák, illetve nonprofit szervezeti típusok (pl. alapítvány, egyesület, közalapítvány) szerint is tagoljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a szféra sajátos „minipolitikája” hasonlóan tagolódik, mint az egyéb politikaterületeké (115–129.).

Az ötödik fejezetből, amely Kuti saját, a KSH- és egyéb vizsgálatok alapján megszerkesztett társadalmi térképét tartalmazza a magyar nonprofit szféráról, megismerhetjük a szektor tevékenységi körök, jogi formák, bevétel és foglalkoztatás szerinti megoszlásainak aktuális képét. „Majd minden elemzőnek 'megvan a saját nonprofit szektora'...” – írja Kuti (138.), aminek olvastán eltölthet minket a kétely a társadalmi tények objektivitását illetően.

Kuti Arató András, Molnár Miklós és mások alapján a nonprofit szervezeteket mint a civil társadalom intézményeit értelmezi – kár hogy Míszlivetz könyvét ekkor még nem olvashatta. Arra következtetésre jut, hogy: „A szoros kormányzati ellenőrzés alatt működő, állami funkciókat ellátó és valójában vállalkozásként, bár nonprofit formában működtetett szolgáltatásszervezetek értelemszerűen nem tekinthetők a civil társadalom intézményének. Nem lehetünk azonban ilyen szigorúak a szektor sok ezer kisebb-nagyobb szervezetével, amelyik egyáltalán nem fennkölt célok érdekében, hanem nagyon is gyakorlatias megfontolásokból szerveződik. Az ilyen 'földhözragadt' próbálkozások jelzik igazán, hogy az állampolgárok széles körének vannak saját válaszkísérletei az égető társadalmi problémákra, s ezek a válaszkísérletek gyakran öltenek nonprofit intézményi formákat. A magyar nonprofit szektor nagy része ebben az értelemben mindenképpen 'civil', egyáltalán nem 'infantilizált', nem vár se csodára, se állami beavatkozásra, bár ez utóbbit időnként megpróbálja kikényszeríteni.” (145.) A hosszabb idézet üzenete nagyon hasonló Míszlivetz konklúzióihoz: a demokráciában a civil szerveződség nem állam elleni, államfüggetlen, hanem sajátos, interdependens viszonyban áll vele; állam által szabályozott szféra, amely maga is hatással van és igyekszik lenni bizonyos állami tevékenységekre – például éppen a nonprofit szektor szabályozására. Kuti érdekesen tipologizálja a nonprofit szervezetek döntéshozók befolyásolására irányuló stratégiáit. Elkülöníti

- a kikényszerítés stratégiáját,
- a kezdeményező jellegű nyílt érdekérvényesítést,
- a védekező jellegű nyílt érdekérvényesítést és
- a beépülés stratégiáját.

Részletesen elemzi ezek mibenlétét (146–152.), majd megállapítja, hogy a „lehetőségek ablakai” Magyarországon most éppen nyitottak, hiszen „a jóléti szolgáltatások rendszere átalakulóban van, s ennek következtében a nonprofit szektor gazdasági szerepe is jelentősebbé válik” (152.). A nonprofit szektorral kapcsolatos aktuális problémák és kihívások áttekintésének szentelt hatodik fejezet érdekesen veti össze a problémák szakértői és politikai megítélésének különbségét (168–177.), ami közvetve tanulságokkal szolgál a *Politikatudományi Szemle* jelen évfolyamában dülő, a politika és a szakértői agytrösztök magyar viszonyairól fo-

lyó vitákhoz. Más szemszögből más tűnik megoldandó feladatnak, és ezeket a szemléleti különbségeket nagyon tudatosan kellene el- és felismerni akkor, amikor politikai tanácsot kérnek vagy kapnak a politikusok és a bürokraták a kutatóktól, a szakértőktől. Ez a rész ismét saját, interjú alapú kutatásokon alapul, ami hitelessé és tanulságossá teszi, ismétlem, nemcsak a nonprofit kutatók, hanem általában a politológusok, a politikai szakértők számára is.

A közeljövő legfontosabb kihívásait 1998-ban így látta Kuti Éva (szerintem érvényes ez még 1999-ben is):

- A szabályozási környezet stabilizálása.
- A kitűzött célok és a gazdasági lehetőségek összehangolása.
- A szakmai színvonal problémája.
- Az identitás problémája, etikai és morális kihívások.
- Integrációs kihívások.

A részletes elemzések (177–189.) alapján az első, a negyedik és az ötödik pontokban találunk átfedést Mislivetz diagnosztikájával, ami nem rossz arány a kiindulópontok nagymértékű eltéréseit tekintetbe véve. Főként az ötödik, az integrációs kihívás értelmezése jelentős szempontunkból, mert úgy tűnik, változatos jelenünk nem csupán a „jövőbe nyúló múlt” (190–194.) problémáitól terhes, azaz a régióra jellemző etatiszta, később kommunista módon szervezett hagyományok továbbélése – gondjaitól – ezek fontosságában, mint láttuk korábban, Mislivetz és Kuti egyetértenek –, hanem a jövőtől is, az europaizálódás, az integráció kihívása miatt. Reméljük vagy féljük, de ahogyan távolodunk a demokratizálódás ugrópontjául szolgáló 1989-től, és ahogyan közeledünk a kétezeralahányban feltehetően bekövetkező EU-csatlakozáshoz, úgy egyre inkább valószínűsíthető, hogy a társadalmi problémák gyakorlati megoldásaiban és elméleti megközelítésükben is egyre inkább az integrációs kihívás hatása erősödik fel a társadalmi-politikai folyamatok meghatározásában, és csökken a demokratizálódás kezdőpontjának determinációs ereje. A jövő a jelen, hiszen távolodunk a kommunista múlttól, és közeledünk valamihez, amit még nem ismerünk, és hatásait nem tudjuk. Az EU-csatlakozás remélhetőleg a civil társadalom erősödését, civilizálódását eredményezi, ami azonban, ahogy Mislivetz és Kuti egyaránt differenciáltan látja és láttatja, egyaránt magában hordozza a sikerek és kudarcok kódjait. Előtérbe kerülhet „az állami dominancia forgatókönyve” (202–204.) az állam szerepét megnövelő integrációs megoldásban, de a „partneri viszony” (204–205.) forgatókönyvének alkalmazása sem kizárt, ha az EU önmaga és jövőendő partnerei számára a kommunikatív-deliberatív demokráciamodelt írja elő, és például az európai állampolgárságnak a Schmitter-féle közvetlen demokratikus, az egyének és az EU-szintű civil szervezetek közvetlen kapcsolatára épülő alternatív javaslatokból valami realizálódik. Mint Kuti írja: „Az állam tevékenységével szemben 'hivatalból' kritikus, nehezen kiszámítható, sokszor irracionálisan viselkedő, emocionálisan érvelő civil szervezetek minden kormány számára kényelmetlen partnernek számítanak.” (196.) Állam és civil szféra „lövészárkok-barátkozása” vagy tartós, intézményesített partneri viszonya kerekedik felül a további fejlődésben? A múlt hagyománya, a

katakomba-kultúra már nem folytatható, a jóléti állam nyugati vívmányai pedig még nincsenek jelen. Az EU is csak nehézkes kooptációval áll elő, terhelik ezt az állam válságával motivált de facto csatlakozások a Balkánról, ahol államszervezet híján nemzetközi segílyre épül az ellátás és a közigazgatás. Ilyen környezetben vajon ki akarja meggyengíteni az erősnek tűnő kormányokat a bizonytalan civil szféra előnyére? Talán majd maga a kormányzat, avagy a belső és külső válságok csapásai alatt a demokratikus kísérletezésre aligha motivált EU? Kérdőjelek, félelmek, remények, amelyek mind valamennyire a civil szférához kötődnek. Szép számmal ismerkedhetünk meg velük a két szerző más más megközelítéssel, de e szempontból hasonló konklúziókra vezető, befejezetlen utazásaiból a magyar „Civilizáció”, ahol a menetredek menteközben kell minden utazónak elkészíteni – de a vonat késégeiért senki sem vállalja a felelősséget.

JEGYZETEK

- ¹ Arató András, 1999. *Civil társadalom, forradalom és alkotmány*. Budapest: Új Mandátum
- Mary Kaldor, 1998. Transznacionális civil társadalom. In: Mészlivetz Ferenc (szerk.): *Közép-európai változatok*. Szombathely: Savaria University Press, 115–134.
- Adam Seligman, 1997. *A civil társadalom eszméje*. Budapest, Kávé
- Molnár Miklós, 1996. *Civil társadalom és akiknek nem kell*. Budapest: Educatio
- Molnár Tamás, 1993. *A liberális hegemonia*. Budapest: Gondolat
- ² Kaldor, i. m.; Philippe C. Schmitter, 1998. Politikai Európa és szociális Európa. In: Mészlivetz Ferenc (szerk.): *Közép-európai változatok*. Szombathely: Savaria University Press, 89–115.
- ³ Norbert Elias, 1987. *A civilizáció folyamata*. Budapest: Gondolat
- ⁴ Ralf Dahrendorf, 1991. Die gefährdete *Civil Society*. In: Krystof Michalski (Hrsg.): *Europa und die Civil Society*. Stuttgart: Klett-Cotta, 247–264.
- ⁵ Kuti Éva, (szerk.) 1992. *A nonprofit szektor Magyarországon*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva–Marschall Miklós, (szerk.) *A harmadik szektor*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
- A magyar kutatást vezette és egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat számára végezte: Lester M. Salomon–Helmut K. Anheier (szerk.), 1995. *Szektor születik*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
- ⁶ Molnár Tamás, i. m.

